

Eesti e-hääletamise õiguslikud ja poliitilised aspektid

mag iur Ülle Madise

2001. aasta jaanuaris küsis Mart Nutt RK infotunnis peaministrilt, kas Interneti teel hääletamine on Eestis vajalik ja võimalik. Tollane peaminister Mart Laar vastas mh, et vajalik on, ja katsetused võiks teha 2001. aasta jooksul, seejärel otsustada, kas rakendada 2002. aasta kohalikel valimistel.

Tegelikult ei rakendatud e-hääletamist ei 2002. aasta kohalikel, 2003. aasta Riigikogu- ega ka 2004. aasta Euroopa Parlamendi valimistel. e-hääletamist lubav seadus võeti vastu alles 2002. aasta märtsis ja sedagi tingimusega, et Interneti teel hääletamist ei lubata enne 2005. aastat. Erakondade debatt oli üpris tõsine.

Ei saa välistada, et e-hääletamise toetamist või mittetoetamist otsustades arvestati ka e-hääletamise võimaliku mõjuga valimistulemusele: e-hääletamise oletatav mõju, mille kohaselt võtaksid valimistest osa need, kes e-hääletamise puudumise korral valimisjaoskonda minna ei viitsiks, võib mõne erakonna hääletesaaki proportsionaalses valimissüsteemis suurendada või vähendada. Seda mõistagi eeldusel, et lisanduvad hääled ei jagune proportsionaalselt kõikide erakondade vahel.

Tulebki nentida, et ükski hääletamistehnika pole päriselt neutraalne. Võtame kodus hääletamise või välismaalt hääletamise. Näiteks lubati juba aastast 1992 välismaalt hääletamist. Meenutagem: kes tollal välismaalt hääletasid ja milliste erakondade poolt nad võisid olla? ... Aga on see täna nii selge? Enam ei ole. Kas pole nõnda, et hääletamise üldisuse põhimõtte lausa nõuab seda, et riik pakub kodanikele ajakohaseid hääletamistehnikaid, seda ka siis, kui esialgu uus tehnika näib mõne erakonna toetajaskonda suurendavat (näiteks sel teel, et hääletamisest võtavad osa ka need, kes osa ei võtaks, kui e-hääletamise võimalust poleks, st kui e-hääletamine tõepoolest aitaks pidurdada osalusaktiivsuse langustrendi). Muide, tõenäoliselt oleks valimistulemus üldse mõnevõrra teistsugune ja osalusaktiivsus tublisti madalam, kui lubaksime hääletamist vaid valimispäeval vaid elukohajärgses jaoskonnas. Valimiste ühetaolisuse põhimõtte nõuab seda, et valima püütakse tuua kõik ühiskonnagrupid.

Edasi puhtjuriidiliste vaatenurkade juurde.

Interneti teel hääletamise õigusliku kontseptsiooni üks põhialus on salajasuse põhimõtte übermõtestamine.

Riigikogu liikmete enamus toetas põhiseadusetõlgenduselt, mille kohaselt hääletamise salajasus oma kahe alampõhimõtte – hääletamistoimingu privaatse sooritamise ja hääle anonüümsusega – on vajalik hääletamise vabaduse kindlustamiseks, see pole eesmärk omaette. Järelikult võib salajasuse tagamise vahendeid uuendada tingimusel, et valijale antakse võimalus hääletada vabalt meeliserakonna kandidaadi poolt, st

halvakspanu kartmata või moraalsed või materiaalsed heakskiitu lootmata. E-hääletamise puhul asendab Eesti kontspetsioonis kohustuslikku privaatsust nn virtuaalne valimiskabiin e võimalus e-häälte üle- ja ümberhääletamiseks. NB! Ärgem kunagi rääkigem mitmekordsest hääletamisest!

Häälte muutmisest sai tõsiseim põhiseaduslik probleem.

Vabariigi President leidis, et hääle muutmine kahjustab valimiste ühetaolisuse põhimõtet: e-hääletajatel on õigus oma häält muuta, traditsioonilisel viisil hääletajatel seda võimalust ei ole ning saatis e-hääle muutmise sätted põhiseaduslikkuse järelevalveks Riigikohtusse.

Siin tuleb märkida, et e-hääletajail ei ole õigust valimispühapäeval e-häält pabersedeliga asendada ega teise e-häälega muuta. Selliselt on e-hääletajad kõikide teiste väljaspool elukohta eelhääletajatega sisuliselt samases olukorras. Selle info alusel, mille e-hääletajad võisid saada eelhääletamise lõppemise (kolmapäeva õhtul kell 20) ja valimispäeva (pühapäev) vahel, ei olnud enam võimalik oma valimisotsust muuta.

Riigikohus leidis, et e-hääle muutmine on valimiste vabaduse ja salajasuse tagatis ja selgitas oma seisukohta järgmiselt.

Valija, keda on e-hääletamise ajal mõjutatud, peab saama valida sobiva hetke vaba valiku tegemiseks; e-hääle muutmise võimalus demotiveerib võimalikke mõjutajaid. Tõepoolest: pole ju mõtet riskida kriminaalkaristusega selleks, et nõ osta hääli, mille müüa võib teoreetiliselt müüa ka kõikidele konkurentidele ning tegelikult panna ikkagi maksma vaba tahte, käies näiteks eelhääletamise ajal mõnes jaoskonnas pabersedeliga hääletamas.

Teine oluline seisukoht Riigikohtu otsuses oli, et võrdse kohtlemise printsiip esinduskogude valimise kontekstis ei tähenda, et kõikidele valimisõiguslikele isikutele peavad olema tagatud absoluutselt võrdsed võimalused valimistoimingu üheviisiliseks teostamiseks. Seaduses on ette nähtud erinevad hääletamisviisid: eelhääletamine ja hääletamine hääletamispäeval; hääletamine elukohajärgses jaoskonnas ja väljaspool seda, mh kodus, haiglas või kinnipidamiskohas. Nende hääletusviiside kasutajad ongi kas omal tahtel või olude sunnil sisuliselt erinevas olukorras. Inimeste täieliku faktilise võrdsuse tagamine valimisõiguse teostamisel ei ole põhimõtteliselt võimalik ega põhiseaduslikult nõutav.

Kolmandaks ütles Riigikohus, et valimispraktika kaasajastamine ei ole põhiseaduse kohaselt keelatud ning on seega võrdsusõiguse ja ühetaolisuse printsiibi riive õigustajana legitiimne.

Kogemuse põhjal võib väita, et hääle muutmise võimalust ei kuritarvitatud: oli vaid 364 korduvat e-häält ja 30 pabersedeliga muudetud häält, nende hulgas demonstratsiooniks antud hääled. Süsteem, mis pidi tagama ühe hääletaja kohta ühe hääle arvesse võtmise vastavalt seaduses ette nähtud skeemile, töötas.

Kahtlemata kuulub e-hääletamisega seonduvate juriidiliste küsimuste hulka küsimus, kuidas reguleerida valimiskampanias osalemist uutes tingimustes. Kas üheskoos e-hääletamine erakonna pidustusel on lubatud? Kas valimisreklaamis tohib saata meilitsi "vote here!" link kaasas? Minu arvates on e-hääletamise hea tava kokkuleppimine avalikkuse ees olulisem kui karistusõiguslikud meetmed, ehkki ka nende vajalikkuses ei saa kahelda. Kui erakondade tegevuse mõõdupuuks on ühine arusaam poliitilisest kultuurist, ei saa tekkida olukord, kus piirangute mõtet eiravat tegevust saab õigustada väitega, et seaduses on auk.

Mis edasi? Täpselt nädal tagasi Pariisis ülemaailmsel e-demokraatia foorumil vastas prantsuse kirjanik ja IT-mees Thierry Crouzet mu küsimusele, milline võiks olla esindusdemokraatia tulevik, selgesõnaliselt, et esindusdemokraatial ei ole tulevikku (manipulatsioonitehnikad, parteid ja oligarhia jne).

Tahaksin siiski pigem nõustuda samale küsimusele vastanud prof Norbert Kerstingiga, kes arvas, et ehk ikka on. Suures kogukonnas on demokraatlikuks otsustamiseks vaja organisatsiooni. Kõikide ühiskonnaelu küsimuste otsustamine rahvahääletusel või nende otsustamise delegeerimine nõ külakogukondadele ei ole tegelikult mõeldav. Asi on selles, et küsimusi, mida otsustada, on väga palju ja keerulisi. Vastutustundlik otsustamine eeldab info kogumist ja analüüsi. Pealegi: ühiskonna asjade otsustamises ei ole ju tavaliselt üksmeelt, tuleb otsida kompromissi.

Intenetti saaks aga ära kasutada esindusdemokraatia turgutamiseks. Näiteks annab Internet imehea võimaluse esindajate tegusid meeles pidada, infot vahetada ja isegi mõnele smart-vote või poliitilise kompassi ideele rajatud võtetega ratsionaalne valimisotsus teha.

Arvan, et tulevikus ei aruta me enam selle üle, kas e-hääletamine on põhiseadusega kooskõlas, vaid asume seisukohale, et valimiste üldisuse põhimõte nõuab e-hääletamise lubamist, mõistagi nõnda, et ausate valimiste põhimõte on kaitstud. Veelgi enam: hääletamistehnikat tuleks vaadata valimissüsteemist eraldi. Hääletamiskanali kasutada andmine on avaliku teenuse pakkumine ja siin tuleb liikuda üha kvaliteetsema teenuse poole. Interneti teel hääletamise võimaluse pakkumine on infoühiskonnas loomulik avalik teenus hiljemalt aastal 2010.